

BELLE TEN

Cilt : XLV/2

TEMMUZ 1981

Sayı : 179

MAARİF NAZIRI HAŞİM PAŞA İLE İLGİLİ ORİJİNAL BİR BELGE VE BAZI EĞİTİMSEL GÖRÜŞLER, SORUNLAR

Prof. Dr. YAHYA AKYÜZ

Bu yazımızda Abdülhamit döneminin son Maarif Nazırı olan Haşim Paşanın (nazırlığı: 1903-1908) Saraya hitaben yazdığı ve Başbakanlık Devlet Arşivinde gördüğümüz bir belge tanıtılacak ve bu belgede yer alan bazı eğitim sorunlarına değinilecektir. Fakat önceden Haşim Paşa ile ilgili bazı bilgiler vermekte yarar vardır.

Türk Eğitim Tarihinde Haşim Paşanın hiç adı geçmez. O, unutulmuş bir Maarif Nazıridir. Günümüzde yalnızca, “şu mektepler olmasaydı maarifi ne güzel idare ederdim” biçiminde söylediği rivayet olunan söz bazan esprili biçimde zikredilmektedir.

O dönemlere ilişkin taradığımız kaynaklarda onun adına rastlanıyor. Fakat kaynaklar ondan hep olumsuz biçimde söz ediyorlar. Belki o, başarılı olmak şöyle dursun, olumsuz görülen çalışma ve düşünceleri nedeniyledir ki Türk Eğitim Tarihinde hiç yer tutmamıştır.

Örneğin, 1910’da *Maarif* adında ilginç bir kitapçık yazan Namık Ekrem adında bir öğretmen ve yazar, Haşim Paşa zamanında eğitimde kayırma politikasının alıp yürüdüğünü, resmî makamların öğretmenlerin sorunlarını çözmek için hiç bir çaba göstermediklerini şu şekilde açıklar:

“Hele şu son zamanlarda Maarif Nazırı Hâşim Molla olunca, mektep, muallim, marifet, fûnun, maskara oldu. Eğlence hük-

müne girdi. Hocalıkta her şeyden evvel aranılacak noktalar: Ehliyet, malûmat, ihtisas, edep ve iffet, vukûf-u tedris, ilm-i takrir ve tefhim. İşte bir muallim bu meziyetleri hâiz olmak lâzımgelirdi. Fakat hayf ki, bu sıfatların üçünden, ikisinden bile hissesi olmayanlar muallim tayin olunuyor, mekteplere hoca gönderiliyor. Evlâd-ı vatani bunlar nasıl terbiye edecekler? O körpe dimağlara feyiz ve irfanı-kendilerinde bulunmadığı halde-hangi marifetle, hangi kudretle yerleştirebileceklerdir?

“Bu kim? Paşaya mensup! Haydi muallim! Bu kim? Mahdum beye mensup! Haydi mektep hocası! Bu? Damat efendiye; ya bu? Arabacıya; ya bu? Odacıya, ağaya, işçiye, aşçıya mensup! Aman yarabbi! Ne bitmez tükenmez mensup!

“Ötede yüzlerce erbâb-ı istihkak var. Kimin umrunda?... Beride bir çok âliye mezunları ait olduğu mesleği muktezası müracaat ediyor. Nezaret salonlarında sürünüyor, aylarca, yıllarca sürünüyorlar. Vazife istiyor, yalvarıyor, ağlıyorlar... Kim düşünür? Şurada bîkes, etek öpmez, âb-ı rû (yüzsuyu) dökmez, namus gayretiyle yaşamak ister, malûmat ve mükte-sebâtı kâfi, vatanına hizmet edecek. Kim takdir eder? Hangi hamiyetli, vicdanlı sever? Vatana hizmet matlup mu (isteniyor mu) ki, memleketin, milletin terakkisi arzu olunuyor mu ki? Heyhat!

“Bir yere intisabı olmayan kimsesizler, bin belâ ile bir muallimlik elde edenler, bâr-ı ihtiyaç (ihtiyaç yükü) altında eziliyor. İdare-i nefsdan âciz, ayda güç hal ile aldığı üç yüz kuruş ücretle münferiden yaşasa bile, geçinmek düşvar (zor). Ya ailesi de varsa! Ya ebeveynini de iâşe etmek mecburiyetinde ise!

“Paşa, muallimlere verilen ücreti çok görüyor, “muallimler, mektepler olmasa ben maarifi pek âlâ idare ederim” diyor. Biçare! Kara cahil! Bilmiyor ki zerre kadar liyakatı olmadığı halde ihraz ettiği o makâm-ı Nezaret, mektepler, muallimlerle kaimdir. Düşünmüyor ki, vücud-u bisûdu (yararsız vücudu) ağırlığında 360 lirayı ayda ona zahmetsiz, emeksiz mal ettiren millet, maarif, mekteplerdir! Oturduğu müzeyyen kâşâne, altındaki mükellef gerdüne (araba) arkasındaki sırmalı üniforma, yediği, içtiği hep vatan, maarif, mekâtip sayesinde. Nâil

olduğu bu nimetler, bu servetler, ah, milletin sızdırılan kanı, koparılan eti, kemiğidir. Maarif Nezaretine belki ayda bir memur alınır. Meclise aza, encümene aza, mekteplere müfettiş, mektupçuya muavin, muavine muavin, nevicad (yeni yeni icadedilen) vazifeler, nâşenide (adı işitilmemiş) memuriyetler! Muallimlere ücret olarak saati üç, beş kuruş, ah! ah! çok görülür de, ötede haftada değil, ayda bir saat vazifesi başına gelmeyen nâzeninlere ayda üç beş bin kuruş maaş tahsis olunur. Bu paralar babalarının mirasından verilmiyor. Çiftliklerinden gelmiyor. Mâlikânelerinin iradı değildir. Milletin parasıdır.”¹

Sözünü ettiğimiz arşiv belgesine gelince, bu, 20 Haziran 322 (1906) tarihinde Mâbeyn-i Hümâyûn Başkâtipliğine, başka deyişle Padişahın Sekreterliğine gönderilmiş ve Haşım Paşanın imzasını taşıyan bir yazıdır.

Yazıya, okullarda din ve ahlâkça arzulanan nitelikte öğrenci yetiştirilememesini konu alan Padişahın bir önceki yıl yayınlanmış iradesinden söz edilerek başlanılmaktadır. Bu irade üzerine, durumun ayrıntılarıyla incelenip okulların ders programlarının gönderilmesi Sadaretin bir emirnamesi ile Maarif Nezaretine yazı ile bildirilmiş olduğu da eklenmektedir.

Padişahın iradesi doğrultusunda tüm okulların programları değiştirilip ıslah edilmiş ve o yıldan itibaren uygulanmaya konulmuştur. Bu yeni programlarda Din ve Ahlâk dersleri artırılmış, “İlm-i Eşya gibi lüzumsuz bir takım dersler kaldırılmış”tır. Daha sonra da iradede istendiği biçimde, âlî ve idadî mekteplerine ulemâdan ikinci müdürler tayin edilmiştir.

Belgede daha sonra Padişahın sözü edilen iradesinin çok doğru ve isabetli olduğu belirtilerek şöyle denilmektedir:

“.....filhakika bittecrübe sabit olduğu üzere gerek Dersaadet gerek taşra mekâtib-i âliye ve idadiyesinden çıkanların ekserinde bir fikr-i mahsus peyda olarak tahsil-i ilim ve kemâlattan maksad-ı aksâ olan diyanet ve hüsn-ü ahlâk cihet-i mühimmesi matlub-u âlî derecede görülememekte....”

¹ Bkz. Yahya Akyüz, *Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri* (1848-1940), Ankara, 1978, s. 89-90.

Bu ifadeler bugünkü Türkçeye kısaca şöyle çevrilebilir:

“Tecrübe ile kesindir ki, yüksek ve idadî (orta) öğretim kurumlarından çıkanların çoğunda, bilim ve olgunluk tahsilinin asıl amacı olan dindarlık ve iyi ahlâk arzulanan derecede görülüyor.”

Belgede bu nokta şöyle açıklanıyor: İncelenince bu durumun kaynağında Fransa elçisi Mösyö Bourrée'nin teşvik ve isteği üzerine Âlî Paşanın sadaretinde açılan Galatasaray Lisesinin olduğu ve o zaman, hangi düşünce ve nedenlere dayanıldı ise, okulun yönetiminin sadakati şüpheli kişilere verildiği ve böyle bir uygulamanın başlatılmış olduğu görülür. Sonradan açılan Darülfünûn ve öteki yüksek okullarda da bu yola gidilerek iş bu dereceye varmıştır. Bu durum yalnızca öğretmenlerin eğitim ve öğretimlerindeki kötü niyetli telkin ve anlatımlarından ortaya çıkıyor; öğrenciler ve ders kitaplarından bir zarar gelmesi mümkün değildir.

Şimdi yapılacak iş şudur: Öteki okullardan daha önce ilkokullar artırılmalı ve bundan böyle okulların tüm memur ve öğretmenlerinin iyi ahlâklı ve dindar kişilerden olmalarına son derece özen ve dikkat gösterilmelidir. Belgede daha sonra şöyle deniyor: ülkede, idare memurları yetiştirilmek üzere Mülkiye, mahkemeler için Hukuk ve öğretmen yetiştirmek için de, taşradakilerden ayrı olarak İstanbul'da bir Darülmualimîn, ayrıca bir de Darülfünûn vardır. Bunlardan Darülmualiminde okutulan dersler Darülfünûna gerek bırakılmakla beraber Darülfünûn, adının etkisi nedeniyle, öteki okulların öğrencilerinin ahlâkını bozacak kadar kötü bir örnek oluyor ve öğrenci çekiyor. Bu nedenle, Darülfünûna “bu sene talebe alınmayarak bunun talebe-i mevcudesini sınıflarına göre Mülkiye ve Hukuk ve Darülmualimîn mekâtib-i âliyesine taksim ve nakilleriyle dar-ı mezkûrun ilgası (Darülfünûnun kaldırılması) münasip mütalaa kılınmış ise de suret-i maruzanın makrun-u müsaade-i âlî buyrulduğu halde ya Nezaret-i çakerice icra veyahut Bâb-ı Âliye iş'ar olunmasının arz ve istizanına mücaheret eyledim olbabda emr-ü ferman hazret-i menlehül emrindir.”

Belgede ileri sürülen görüşleri, önerileri ve uygulamaları maddeler haline koyarak, aşağıdaki gibi tekrar kısaca yazmamızda yarar vardır:

a) Okullarda din ve ahlâkça arzulanan niteliklere sahip öğrenci yetiştirilememektedir.

b) Bu nedenle tüm okulların programları değiştirilmiş, Din ve Ahlâk dersleri artırılmış, İlm-i Eşya gibi “lüzumsuz” bazı dersler kaldırılmıştır.

c) Yüksek ve orta dereceli okullara din adamlarından ikinci müdürler atanmıştır.

d) Okullardan din ve ahlâkça arzulanan niteliklere sahip öğrenci yetişmemesi ilk kez Galatasaray Lisesinin açılması ve yönetim ve öğretiminin “sadakati şüpheli” kişilere verilmiş olması, sonradan öteki okullarda da bu yola gidilmiş olmasındandır.

e) Bundan sonra okul açılması işine ilkokullardan başlanmalı ve okulların tüm memur ve öğretmenlerinin iyi ahlâklı ve dindar kişilerden olmalarına özen gösterilmelidir.

f) Üniversite, adının etkisiyle çok öğrenci çekmekte ve öğrencilerin ahlâkını bozmaktadır. Bu nedenle kapatılmalı ve öğrencileri Mülkiye, Hukuk ve Yüksek Öğretmen Okuluna aktarılmalıdır (Bu öneri Haşim Paşa tarafından yazısının sonunda Padişaha sunulmaktadır).

Belgede, Darülfünûnun kapatılması önerisi, Haşim Paşanın “şu mektepler olmasaydı...” sözüne uygun düşüyor.

Belgede yer alan ve yukarıya maddeler halinde koyduğumuz görüş, öneri ve uygulamalar o dönemin eğitim zihniyetini göstermesi bakımından çok ilginç ve önemlidir. Biz bunlardan ikinci sırada yer alan konu üzerinde daha fazlaca duracağız:

Haşim Paşa, tüm okulların programlarının değiştirildiğini, Din ve Ahlâk derslerinin artırıldığını, İlm-i Eşya gibi “lüzumsuz” bazı derslerin kaldırıldığını yazıyor. Burada sözü edilen İlm-i Eşya, bir müspet bilim dersidir. Bu derste yağmur, kar vs. gibi atmosfer olayları, kaldiraç, çukruk vs. gibi basit fizik konuları, toprak, kayalar, kireç, canlılar, vs.’ye ilişkin çeşitli konular ele alınıyordu. Bu ders, Meşrutiyet döneminde Dürûs-u Eşya ve Cumhuriyet döneminde de Tabiat Bilgisi adıyla okutulan, çocuğun maddî ve beşerî çevresi ile ilgili, çok yararlı bir dersti. Bizde, öğretim yöntemi konusunda ilk kitaplardan birini yazan Aşşe Sıdıka Hanım, Haşim Paşanın belgede ileri sürdüğü olumsuz görüşlerden dokuz yıl önce, çocuğun görerek,

yaparak öğrenmesi gerektiğini, ezberciliğin artık terkedilmesini söylüyor ve İlm-i Eşya dersinin böyle bir amaca çok uygun olduğunu belirtiyordu. Ayşe Sıdika Hanıma göre, o zaman Batıda ilkokullarda İlm-i Eşya dersi “katiyyen programlara dahil edilmiş ve her dersten ehem (daha önemli) görülmüştür. Bu ders sayesinde bir çocuk ileride intisap edeceği sanat ve meslek hakkında daha pek küçük iken malûmat-ı iptidaiye istihsal eder (ilk bilgileri kazanır) ve sanayi-i müte-nevviaya dair bir fikr-i icmalî hasıl eyler (çeşitli zanaatlara ilişkin derli toplu fikir edinir). Cereyan-ı medeniyet fikrini ve gidişini uyardıracak bir kabiliyet-i mahsusa iktisap eder (özel bir yetenek kazanır). Elbette bu suret üzere verilen terbiye ekser vücuh ile (bir çok bakımdan) eskisinden daha faydalıdır”². Böyle bir dersin “lüzumsuz” görülerek kaldırılmış olması, Abdülhamit ve öteki yöneticilerin zihniyetine uygun fakat Eğitim Tarihimizde çok olumsuz bir girişimdir.

O dönemde okullarda Din ve Ahlâk derslerine gelince, Kuleli Lisesinde de öğretmenlik yapmış Vahyi adında bir öğretmen, ele aldığımız arşiv belgesinden 11 yıl sonra şunları yazıyordu:

“Alelumum mekteplerimizde tedrisat-ı diniye emrinde altmış yetmiş seneden beri sebketmiş (dinî eğitim yapıldığı görülmüş), fakat daima mürâiyâne ve cahilâne, teşebbüsât ve icraata rağmen zerre kadar bir salah (düzeltme) ve terakki eseri görülmemiştir.

Onbeş yirmi sene evvel Rüştîyelerimize Kur’an-ı Kerim dersinin idhal ve teşmili, Yunan muharebe-i ahîresini müteakip İdadiyelerimize ve hatta Harbiyelerimize Fıkıh ve Kelâm derslerinin zam ve ilâvesi neticeten hemen hiç derecesinde kalmıştır. Çünkü mekteplerde dinî bir terbiye ve hayat yaşatılması cihetine hiç yanaşılmamıştır. Çünkü abdestsiz talebeyi camiye sevkeden ve esnâ-yı salatta sükûnu muhafaza ettiren gerilerde ve yanlarda eli sopalı ağzı küfürlü ashab-ı rütbeden mürebbilerin âmiliyet-i diniye (dinî uygulama) ile hiç de münasebeti olmadığı gibi imamete ekseriya mektebin bir hizmetçi parçası, bir dünya ve âhiret zavallısı geçirilirdi. Çünkü bu derslerden hiç biri için ne bir kitab-ı mahsus telif ne de bir muallim-i mahsus tayin edilmemiş idi. Rüştîye ve İdadiye ve Harbiyelerimizde bu dersler elde mevcut Arabî ve Farisî muallimlerine gelişigüzel tevzi kılınmış,

² Ayşe Sıdika, *Usûl-ü Talim ve Terbiye Dersleri*, İstanbul, 1313 (1897) s. 72-73.

bu muallimler içinde ise terbiye-i diniyeden, Kıraat-ı Kur'anîye'den, malûmat-ı fihriye ve kelâmiyeden, bunlar bulunsa bile, zihniyet-i hazıra-ı fenniyeden, ahvâl-ı ruhiye-i zamaneden cidden bînasip ve mahrum zevat bulunuyor idi.”³

Öğretmen Vahyi Beyin, öğrencilerin baskı altında abdestsiz namaz kılma zorunda bırakılmalarına ilişkin gözlemi başka kaynaklarca da doğrulanıyor. Örneğin, Ali Fuat Cebesoy anılarında şunları yazar:

“Harp Okuluna yazıldığımda (1899) en ziyade dikkat nazarımı çeken şey, talebelerin abdestsiz ve âdeta zorla namaza götürülmesi olmuştu. O zamanki Harp Okulunun mevcudu iki bini aşırıydı. Buna mukabil mektepte ancak yedi sekiz su musluğu vardı. Talebelerin ve hatta subayların hepsinin abdest alabilmesi zaman bakımından imkânsızdı... Hergün cemaatla beş vakit namaz kılınması için Padişahın iradesi vardı.”⁴

Yukarıda, öğretmen Vahyi Beyden yaptığımız alıntıda ayrıca, namaza zorlama işinin camide eli sopalı öğretmenlerce sağlandığı, din ve ahlâk dersleri öğretmenlerinin bilgi, zihniyet ve davranış bakımından çok geri oldukları, bu nedenlerle din ve ahlâk eğitiminin hiç yararlı olmadığı da anlatılıyor.

³ Muallim Vahyi, *Zamanı, Fenni, Millî ve Dini Tedrisata Dair*, İstanbul, 1333 (1917), s. 40-41.

⁴ A. F. Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul, 1967, s. 15-16.

RESUME

UN DOCUMENT APPARTENANT A HAŞİM
PACHA, MINISTRE DE L'EDUCATION
D'ABDULHAMIT II

Nous publions une lettre de Haşım Pacha adressée au Secrétariat d'Abdülhamit en date du 20 Juin 1906. Il était ministre de l'éducation de 1903 à 1908. La lettre en question se trouve aux Archives d'Etat de la Présidence du Conseil à İstanbul.

Dans ce document, Haşım Pacha fait allusion à un ordre du Sultan selon lequel les écoles ne réussiraient pas à donner aux élèves et étudiants une éducation religieuse et morale suffisante. D'après Haşım Pacha, cela proviendrait des programmes d'études et de l'influence néfaste de certains enseignants. Aussi précise-t-il que le Ministère changea les programmes en augmentant les heures des disciplines telles que Leçons religieuses, Morale, etc. et en éliminant certaines disciplines considérées comme "inutiles" telles que Leçons de Choses où l'on donnait pourtant des notions élémentaires de sciences physiques et naturelles. Le document reflète ainsi l'esprit religieux outré de l'époque.

Dans le document Haşım Pacha dit également que le Ministère procéda à la nomination aux écoles secondaires et supérieures des adjoints choisis parmi les théologiens (ouléma) et préconise la fermeture de l'Université (Darülfünûn), parce qu'elle jouit auprès de la jeunesse d'un grand prestige et cela "nuît à leur morale". Cette proposition aberrante s'inscrit pourtant dans le sens de sa conception de s'occuper de l'éducation. Il aurait dit, en effet, ceci: "Comme je pourrais bien gérer le ministère de l'éducation s'il n'y avait pas d'écoles!"

